

OBILJEŽJA PONAŠANJA KOD DJECE U RIZIKU SA ASPEKTA NJIHOVIH RODITELJA

BEHAVIOURAL CHARACTERISTICS OF CHILDREN IN RISK FROM THE ASPECT OF THEIR PARENTS

Adela JAHIĆ, Meliha BIJEDIĆ, Lejla KURALIĆ-ČIŠIĆ, Edin MUFTIĆ

Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, Univerzitet u Tuzli
Univerzitetska 1, 75000 Tuzla, Bosna i Hercegovina

Originalan naučni rad
Original scientific article

APSTRAKT

U savremenim dimenzionalnim sistemima prihvaćena je Achenbachova a klasifikacija na eksternalizirane i internalizirane bihevioralne probleme koja je korištena za procjenu u ovome radu. Cilj rada je prikazati koja su to obilježja ponašanja koja ispoljavaju djeca u riziku sa aspekta njihovih roditelja. Uzorak ispitanika je činilo 40 roditelja iz 3 osnovne škole na području grada Tuzla čija su djeca uključena u program ranih socijalno-pedagoških intervencija u školi. U radu se pošlo od pretpostavke da će se utvrditi precizna distinkcija u manifestovanju poremećaja u ponašanju s obzirom na spol, te da porodično okruženje ima značajan uticaj na ispoljavanje poremećaja u ponašanju. Istraživanje je provedeno tokom 2017. godine. Mjerni instrument korišten u radu je Achenbachova Lista provjere dječjeg ponašanja prilagođena za roditelje. Rezultati istraživanja ukazuju na postojanje značajne razlike u intenzitetu poremećaja u ponašanju između učenika koji žive sa oba roditelja i onih koji žive sa jednim roditeljom. Rezultati upućuju i na značajnu povezanost između agresivnosti i delinkvencije, te problema pažnje i delinkventnog ponašanja.

Glavne riječi: rana intervencija, eksternalizirani i internalizirani problemi, porodično okruženje.

ABSTRACT

In contemporary dimensional systems, widely accepted Achenbach classification of externalized and internalized behavioral problems was used to evaluate this work. The aim of the paper is to show what are the characteristics of the behavior of children at risk from the aspect of their parents. A sample of respondents was comprised of 40 parents from 3 elementary schools in the area of Tuzla, whose children were included in the program of early social pedagogical interventions at school. The paper follows the assumption that a precise distinction will be made in the manifestation of gender disorder behavior and that the family environment has a significant influence on the behavior. The research was conducted during 2017. The measuring instrument used in the work is Achenbach's Checklist for Child Behavior. Research findings suggest that there is a significant difference in the intensity of behavioral disorders among students living with both parents and those living with one parent. The results also show a significant correlation between aggressiveness and delinquency, and attention and delinquency behavior.

Key words: early intervention, externalised and internalized problems, family environment.

UVOD

Razvojni ishodi adolescencije mogu uveliko uticati na daljnje sazrijevanje i funkcioniranje mlade osobe. Adolescencija je razdoblje sa povećanim rizikom za emocionalne i probleme u ponašanju. Rezultati longitudinalnog istraživanja pokazuju dugotrajne posljedice dječjeg i adolescentnog problematičnog ponašanja (pogotovo eksternaliziranih problema) koja kasnije u odrasloj dobi obuhvataju širok spektar društvenog

maladaptivnog ponašanja, uključujući ovisnosti, poremećene porodične odnose, kriminalne aktivnosti i mnoge druge^{1,2}. Adolescencija je, dakle, vrijeme velikog rizika kada dio mladih ulazi u problematična ponašanja koja im ograničavaju izbor i sužavaju mogućnosti u kasnijem životu. Rizično ponašanje katkad se smatra normalnim i prolaznim dijelom odrastanja jer na taj način mladi ispituju granice dopuštenog. Ipak, postoji

opravdana zabrinutost da adolescenti ulaskom u rizična ponašanja narušavaju svoj daljnji psihosocijalni razvoj, stoga je nužno što ranije početi s različitim preventivnim djelovanjima kako bi se mladi ljudi orijentirali u pravcu pozitivnih društvenih vrijednosti. Termin „u riziku“ se upotrebljava za označavanje niza pretpostavljajućih uzroka u dinamici koji dijete ili adolescenta stavljaju u opasnost od budućih negativnih događaja, zapravo radi se o specifičnim ponašanjima, stavovima ili nedostacima tj. inicijalnim markerima kasnijih problema. Moguće je razlikovati serije rizičnih koraka, kao dijagnostičke kategorije³. Rizični faktori se dovode u vezu sa nepovoljnim društvenim uslovima i okolnostima koje, svojim prisustvom utiču u procesu socijalizacije. Svojim djelovanjem ometaju pravilan socijalni razvoj i onemogućavaju formiranje prosocijalnih oblika ponašanja djece i mladih, tj. povećavaju vjerovatnoću formiranja i ispoljavanja rizičnih oblika ponašanja. Istraživanja potvrđuju da su rizični faktori češće prisutni među mladim ljudima koji ispoljavaju rizične oblike ponašanja. Međutim, prisustvo rizičnih faktora u životu mladih ljudi ne znači nužno da će se rizični oblici ponašanja ispoljiti, već samo ukazuje na veći stepen rizika i vjerovatnoće njihovog formiranja i razvijanja⁴. Prema kriteriju osnovnih životnih područja u kojima djelovanje rizičnih faktora dolazi do izražaja, može se izdvojiti specifične kategorije rizičnih faktora: individualne karakteristike djece kao rizični faktori, rizični faktori koji djeluju u porodici kao društvenoj grupi, rizični faktori koji djeluju u školi i vršnjačkim grupama i rizični faktori koji djeluju u užem socijalnom okruženju (lokalna zajednica). Iskustva mlade osobe koja povećavaju šanse za rizično ponašanje nazivaju se faktorima rizika i oni se mogu naći u individualnim karakteristikama, porodičnom životu, školi, zajednici, i u vršnjačkim odnosima⁵. U savremenim dimenzionalnim sistemima prihvaćena je Achenbachova klasifikacija na eksternalizirane i internalizirane bihevioralne probleme koja je korištena za procjenu u ovome radu.

Rad sa jedan je od važnijih aspekata koji je podcrtan kao ključni preduslov prevencije poremećaja u ponašanju učenika. Roditelji, koji svojim odgojnim metodama ili njihovim nepostojanjem, u velikoj mjeri utiču na formiranje ličnosti i obrazaca ponašanja svog djeteta, u svoju roditeljsku ulogu najčešće su nepripremljeni, posjedujući uglavnom znanja o odgoju koja su im prenijeli njihovi vlastiti roditelji. To roditeljsko

nesnalaženje u njihovoj ulozi ogleda se na razne načine: od onih najekstremnijih i najočiglednijih, u obliku zlostavljanja i zanemarivanja djece, pa do onih suptilnijih, gdje je na prvi pogled u porodici sve u redu, ali kada se malo “zagrebe ispod površine”, na vidjelo izlazi duboko nerazumijevanje roditelja za dijete, nedostatak otvorene i iskrene komunikacije, sputavanje i manipuliranje djetetom, preslikavanje predrasuda i negativnih navika na dijete, itd.

Cilj istraživanja je prikazati koja su to obilježja ponašanja koja ispoljavaju djeca u riziku sa aspekta njihovih roditelja. Problem istraživanja je utvrditi da li socio-demografske karakteristike, odnosno porodično okruženje utiče na ispoljavanje internaliziranih i eksternaliziranih poremećaja ponašanja kod djece u riziku. U istraživanju se pošlo od pretpostavke da će se utvrditi precizna distinkcija u manifestovanju poremećaja u ponašanju s obzirom na spol, te da porodično okruženje ima značajan uticaj na ispoljavanje poremećaja u ponašanju.

METODE

Uzorak je činilo 40 roditelja djece, učenika od V do IX razreda iz tri osnovne škole (Osnovna škola Mejdan, Osnovna škola Miladije, Osnovna škola Kreka) na području grada Tuzle, čija su djeca uključena u program ranih socijalno-pedagoških intervencija u školi. Pomenuti roditelji uključeni u istraživanje živjeli su u različitom porodičnom okruženju, u kome su sa njima živjeli i učenici osnovnih škola.

Mjerni instrument korišten u radu je Achenbachova Lista provjere dječjeg ponašanja prilagođena za roditelje⁶. Achenbach je sa svojim saradnicima identifikovao ukupno osam sindroma koji pretpostavljaju skup simptoma emocionalnih, socijalnih i bihevioralnih problema. Achenbach i Rescorla⁶ ističu da su prilikom sortiranja sindroma na jednu stranu izdvojili anksioznost-depresivnost, povučenost-depresivnost i somatske pritužbe, dok su na drugu stranu postavili ponašanje kojim se krše pravila i agresivno ponašanje. Socijalne probleme, probleme mišljenja i probleme pažnje smjestili su u sredinu, odnosno oni su na prelazu između internaliziranih i eksternaliziranih ponašanja i ne pripadaju čisto ni jednoj ni drugoj grupi, odnosno faktorska analiza pokazuje da pripadaju podjednako i internaliziranim i eksternaliziranim.

Istraživanje je provedeno tokom 2017. godine na način da su ispitanici sami popunjavali upitnik. Istraživanje je bilo na dobrovoljnoj osnovi uz uzimanje ličnih podataka ispitanika. Podaci su prikupljeni individualno, u kućnom ambijentu ispitanika uz uvažavanje etičkih principa prilikom prikupljanja podataka.

REZULTATI

Rezultati o stavovima roditelja o ponašanju njihove djece, odnosno učenika osnovne škole prikazani su u nastavku rada. U tabeli 1. su prikazane apsolutne i relativne frekvencije učenika prema spolu i porodičnom okruženju.

Tabela 1. Broj i struktura učenika prema spolu i porodičnom okruženju

Table 1. Number and structure of students according to gender and family environment

PORODIČNO OKRUŽENJE	POL UČENIKA					
	Muški		Ženski		Ukupno	
	F	%	f	%	f	%
Živi sa jednim roditeljem	8	20,00	10	25,00	18	45,00
Živi sa oba roditelja	12	30,00	10	25,00	22	55,00
UKUPNO	20	50,00	20	50,00	40	100,00

U Tabeli 2. prikazani su parametri deskriptivne statistike, za poremećaje u ponašanju učenika koji žive u porodici sa oba roditelja.

Tabela 2. Parametri deskriptivne statistike za poremećaje u ponašanju učenika koji žive sa oba roditelja

Table 2. Parameters of descriptive statistics for behavioural disorders of students who live with both parents

STATISTIČKI PARAMETRI	ANALIZIRANA OBILJEŽJA (VARIJABLE)							
	Agresivnost	Delikvencija	Povlacenje	Anksioznost	Somatski problemi	Socijalni problemi	Problemi paznje	Problemi misljenja
Aritmetička sredina	5,09	1,91	2,55	2,91	2,18	4,00	4,27	3,09
Medijan	5,00	2,00	2,00	3,00	1,00	5,00	4,00	3,00
Standardna devijacija	3,24	1,76	2,38	1,45	2,40	2,05	3,07	2,91
Xmin	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1,00	0,00	0,00
Xmax	11,00	5,00	9,00	5,00	6,00	7,00	10,00	9,00
Raspon varijacije	11,00	5,00	9,00	5,00	6,00	6,00	10,00	9,00

Prema rezultatima, prezentiranim u Tabeli 2. za učenike osnovnih škola koji žive sa oba roditelja, prosječna vrijednost ukupnog skora u području rizika agresivnost je 5,09 sa standardnom devijacijom 3,24 boda. Prvih 50% ispitanika ima vrijednost pomenutog obilježja 5,00 bodova ili manju, dok drugih 50% ispitanika ima vrijednost obilježja 5 bodova ili veću. Najmanja vrijednost obilježja kod učenika koji žive sa oba roditelja je 0 bodova, a najveća je 11 bodova. Prema tim vrijednostima ukupan skor u području rizika agresivnost se kreće u rasponu od 11 bodova.

Tabela 3. Parametri deskriptivne statistike za poremećaje u ponašanju učenika koji žive sa jednim roditeljem
Table 3. Parameters of descriptive statistics for behavioural disorders of students who live with one parent

STATISTIČKI PARAMETRI	ANALIZIRANA OBILJEŽJA (VARIJABLE)							
	Agresivnost	Delikvencija	Povlacenje	Anksioznost	Somatski problemi	Socijalni problemi	Problemi paznje	Problemi misljenja
Aritmetička sredina	14,89	12,00	8,22	21,78	9,11	9,67	10,67	8,22
Medijan	16,00	15,00	9,00	28,00	10,00	12,00	11,00	10,00
Standardna devijacija	5,09	7,21	4,12	14,01	4,48	5,29	5,77	4,35
Xmin	4,00	2,00	2,00	2,00	2,00	0,00	3,00	0,00
Xmax	21,00	20,00	14,00	36,00	15,00	15,00	20,00	13,00
Raspon varijacije	17,00	18,00	12,00	34,00	13,00	15,00	17,00	13,00

Prema rezultatima, prezentiranim u Tabeli 3. za učenike osnovnih škola koji žive sa jednim roditeljem, prosječna vrijednost ukupnog skora u području rizika agresivnost je 14,89 sa standardnom devijacijom 5,09 bodova. Prvih 50% ispitanika ima vrijednost pomenutog obilježja 16 bodova ili manju, dok drugih 50% ispitanika ima

vrijednost obilježja 16 bodova ili veću. Najmanja vrijednost obilježja kod učenika koji žive sa oba roditelja je 4 boda, a najveća je 21 bod. Prema tim vrijednostima ukupan skor u području rizika agresivnost za učenike koji žive sa jednim od roditelja se kreće u rasponu od 17 bodova.

Tabela 4. Internalizirani i eksternalizirani poremećaji u ponašanju
Table 4. Internalised and externalised behavioural disorders

PODRUČJA RIZIKA	Žive sa oba roditelja	Žive sa jednim roditeljem	P-vrijednost
	$\mu \pm \sigma$	$\mu \pm \sigma$	
Agresivnost	5,09 ± 3,24	14,89 ± 5,09	0,000
Delikvencija	1,91 ± 1,76	12,00 ± 7,21	0,000
Povlacenje	2,55 ± 2,38	8,22 ± 4,12	0,000
Anksioznost	2,91 ± 1,45	21,78 ± 14,01	0,000
Somatski problemi	2,18 ± 2,40	9,11 ± 4,48	0,000
Socijalni problemi	4,00 ± 2,05	9,67 ± 5,29	0,000
Problemi paznje	4,27 ± 3,07	10,67 ± 5,77	0,000
Problemi misljenja	3,09 ± 2,91	8,22 ± 4,35	0,000

Prema dobijenim rezultatima u Tabeli 4. može se utvrditi postojanje značajne razlike u intenzitetu poremećaja u ponašanja između učenika koji žive sa oba roditelja i učenika koji žive samo sa jednim od roditelja, obzirom da je $P < 0,05$. Kako smo već istakli da veće vrijednosti upućuju na veće prisustvo poremećaja u ponašanju.

DISKUSIJA

U djetetovom životu najveću i najvažniju ulogu imaju roditelji, odnosno uža i šira porodica. Prema

provedenom istraživanju, porodično okruženje je bitan prediktor nastanka rizičnih ponašanja. Rezultati ukazuju da kod učenika osnovnih škola koji žive samo sa jednim roditeljem, zabilježena je veća prosječna vrijednost u području rizika za agresivnost te ostale eksternalizirane probleme. Zabilježene su veće prosječne vrijednosti kod učenika koji žive samo sa jednim roditeljem svih osam analiziranih područja. Kolika je važnost roditelja za razvoj djeteta najbolje pokazuju naučne studije o jednoroditeljskim porodicama. Djeca sa poremećajima u ponašanju

i emocionalnim poteškoćama češće dolaze iz porodica bez prisutnosti jednog roditelja, pri čemu je značaj tog odsustva bitno veći ako se odlazak dogodio prije polaska u školu. Postoji značajan broj istraživanja koji povezuju povećan nivo impulzivnog, agresivnog, devijantnog i neprilagođenog ponašanja koje se obično naziva „problemom eksternalizacije“ u porodicama sa jednim roditeljem. Još je alarmantnija činjenica što djeca koja pokazuju takve probleme tokom predškolskog razdoblja imaju povišen rizik kontinuirane neprilagođenosti tokom školske dobi i kasnije. Prema švedskom nacionalnom istraživanju djeca iz porodica sa jednim roditeljem imaju dvostruko povećan rizik psihijatrijskih oboljenja, ovisnosti o alkoholu, samoubistava i pokušaja samoubistava te tri puta veći rizik ovisnosti o psihoaktivnim supstancama u odnosu na vršnjake iz porodica sa oba roditelja. Djeca nemaju mogućnost izbora okolnosti u kojima će odrastati, a kvalitetno porodično okruženje u djetinjstvu još uvijek predstavlja važan prediktor životne uspješnosti svake odrasle osobe. Odrastanje sa jednim roditeljem postaje sve češća pojava u suvremenom društvu, a broj tih porodica i kod nas je u stalnom porastu. Dodatni rizici kojima su izložena djeca iz takvih porodica bez svoje krivnje stavljaju pred društvo obvezu stvaranja preduvjeta za kontinuirano promicanje njihovog mentalnog zdravlja i prevenciju brojnih poremećaja u odrasloj dobi, posebno zato što emocionalni i ponašajni problemi u ponašanju postaju sve otporniji na terapijske intervencije kako djeca odrastaju i učvršćuju se usvojeni modeli ponašanja⁷. Rezultati istraživanja⁸ pokazuju kako su među učenicima u dvoroditeljskim obiteljima rjeđe izraženi eksternalizirani oblici problema u ponašanju i poteškoće u učenju, a školski uspjeh je bolji. Obrazovanje je važan zaštitni faktor koji, uz privrženost dominantnoj kulturi nekog društva⁹, stabilne porodične prilike i ostale povoljne psihosocijalne okolnosti³, znatno umanjuje vjerovatnost razvoja problema u ponašanju. Drugim riječima, učenici sa problemima u ponašanju imaju potrebu za pojačanom odgojno-obrazovnom intervencijom koja će obuhvatiti sve važne aspekte njihovog života, posebno porodične odnose, probleme vezane uz školovanje (uspjeh i poštivanje pravila) i odnose sa vršnjacima. U tom smislu, rana odgojno-obrazovna intervencija usmjerena je na ublažavanje uticaja nepovoljnih uvjeta koji umanjuju mogućnost primjerenog razvoja, školskog uspjeha i socijalne integracije rizične skupine učenika¹⁰. Istraživanja provedena

na uzorku učenika viših razreda osnovne škole pokazuju da među problemima u ponašanju učenika prevladavaju oni vezani uz funkcioniranje u školskom okruženju, tj. niska školska postignuća, neprivrženost školi, disciplinski problemi (nepoštivanje pravila i autoriteta), teškoće sa zadržavanjem pažnje i hiperaktivnost, a u manjoj su mjeri problemi vezani uz neopravdano izostajanje iz škole¹¹. Dok je prosjek djece koji pokazuju probleme u ponašanju između 10 i 20%, u Holandiji 13,6% djece u dobi između 4 i 11 godina pokazuju probleme eksternalizacije. Problemi eksternalizacije u ponašanju se očituju putem agresije (svađanje, uništavanje), suprotstavljanja (neposlušnost, bježanje) i delinkvencije (laganje, krađa, korištenje ilegalnih supstanci). Dok većina djece prestane pokazivati znakove agresije kada nauči govoriti, velik broj djece i dalje nastavlja pokazivati visok nivo agresivnosti, što predstavlja rizik za razvijanje hroničnih uzoraka fizičke agresije i delinkvencije. To može rezultirati razvojem ozbiljnih poremećaja u ponašanju¹².

ZAKLJUČAK

Razultati istraživanja ukazuju na postojanje značajne razlike u intenzitetu poremećaja u ponašanju između učenika koji žive sa oba roditelja i onih koji žive sa jednim roditeljem. Značaj istraživanja ogleda se u osnovnoj zadaći svih sudionika odgoja i obrazovanja djece i mladih, a to je pravovremeno prepoznavanje učenika, koji ne uspijevaju pomoću uobičajenih odgojno-obrazovnih metoda, sredstava i tehnika rada udovoljiti zahtjevima školskog okruženja ili uopće oduprijeti se svim rizičnim faktorima, zapravo prepoznavanje učenika neprihvatljivog ponašanja i učenika sa prikrivenim emocionalnim poteškoćama. Rezultati istraživanja upućuju na postojanje internaliziranih poremećaja u ponašanju kod djevojčica, a eksternaliziranih poremećaja u ponašanju kod dječaka, što potvrđuje razvojnu komponentu da su dječaci tokom pubertetskog perioda agresivniji i skloniji burnim reakcijama, dok djevojčice više poteškoća imaju na emocionalnom nivou. Škole su prepoznale potrebu za podrškom u primjerenom odgovoru na potrebe grupe učenika sa problemima u ponašanju, kako bi se dodatno osnažile za ulaganje daljnjih napora usmjerenih usavršavanju odgojno-obrazovnih programa i aktivnosti koje su i inače provodile sa namjerom prevencije problema. Međutim, dosadašnja praksa je pokazala da postoje brojni nesporazumi čije se posljedice protežu na

kontinuumu od propuštanja pravovremene zaštite učenika, preko djelimičnih ili nestručnih intervencija, do situacija u kojima se optužuju odgovorni a sve na štetu najranjivije populacije. U tom se smislu nameće pitanje kako sistemski odgovoriti na izazove koji se nameću u procesu prepoznavanja učenika i pružanju podrške za prevazilaženje socijalnih i emocionalnih problema a koji imaju štetan utjecaj na samog učenika i okruženje.

LITERATURA

1. Bongers I. L., Koot H. M., Van der Ende J., Verhulst F. Developmental trajectories of externalizing behaviors in childhood and adolescence. *Child Development*, 2004; 75 (5), 1523-1537.
2. Henderson C. E., Dakof G. A., Schwartz S. J., Liddle H. A. Family Functioning, Self-Concept, and Severity of Adolescent Externalizing Problems. *Journal of Child and Family Studies*, 2006; 15, 721-731.
3. Bašić J. Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih. Školska knjiga: Zagreb, 2009.
4. Žunić-Pavlović V., Popović-Čitić B., Pavlović M. Programi prevencije poremećaja ponašanja u školi, Univerzitet u Beogradu. Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, 2010.
5. Pavićević O. Mladi kao rizična skupina. *Kriminologija i socijalna integracija*, 2014; 22 (2).
6. Achenbach T. M., Rescorla L. A. The manual for the ASEBA school-age forms profiles. Burlington, VT, University of Vermont, Research Center for Children, Youth, and Families, 2001.
7. Mrnjavac A. Utjecaj jednoroditeljske obitelji na emocionalne i ponašajne probleme djece predškolske dobi. *Školski vjesnik*, 2014; 63(3),433-452.
8. Pavin Ivanec T. Potrebe učenika za ranom odgojno-obrazovnom intervencijom: fenomenologija i rasprostranjenost problema u ponašanju. U: Bouillet, D. (ur.): *Razvoj modela rane odgojno-obrazovne intervencije u osnovnoj školi: od ideje do evaluacije*, Zagreb, Forum za slobodu odgoja, 2015; 33-47.
9. Smith A., Peled M., Leadbeater B., Clark N. Transitions to Adulthood for Vulnerable Youth in British Columbia. *Relational Child and Youth Care Practice*, 2010; 23(2): 16-22.
10. Barnett W.S. Effectiveness of Early Educational Intervention. *Science*, 2011; 333(19): 975-978.
11. Ogrizović Lj., Bouillet D. Fenomenološka obilježja rizičnih ponašanja učenika kao temelj inkluzije, U: Bouillet D., Matijević M. (ur.): *3rd International Conference on Advanced and Systematic Research: 3rd Scientific research symposium Curriculum of Early and Compulsory Education*, Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2009; 527-540.
12. Thijssen, J. *Children with externalizing behavior problems*. Maastricht: Ridderprint BV, 2016.